

شکوفایی داستان‌های علمی - تخیلی در روسیه

○ نوشته: جولیا پروسالکو و
○ ترجمه: شقایق قندهاری
○ منبع: Bookbired

رشد انواع هنر و به ویژه ادبیات کودک و نوجوان را محدود ساخت.

بدون شک، پیشگام داستان‌های علمی - تخیلی روسی، در نیمه نخست قرن بیستم، «الکساندر بلیاوف»^۱ (۱۹۴۲ - ۱۸۸۴) بود / لقب «شوالیه داستان‌های علمی - تخیلی روسی» را به وی دادند. او همواره تأکید داشت که آثار علمی - تخیلی باید علوم را به صورتی مطلوب و دلپذیر، به خوانندگان ارائه دهند. به اعتقاد وی، قصد این قبیل آثار، ترویج علوم در قالبی کسل‌کننده و یک‌نواخت نبود. اگر چه خود بلیاوف، ادعان داشت که تحت تأثیر نویسندگان غربی، نظیر ژول ورن، «اچ. جی. ولز»^۲ «رونی سنیور»^۳، «کارل گانیتز»^۴ «موریس رنار»^۵، و «مارسل رولان»^۶ قرار گرفته، خلاقیت و نوپردازی وی در طرح داستانی، پی‌رنگ و درون مایه داستان‌های علمی - تخیلی، نقش او را در رشد این ژانر ادبی، بسیار پررنگ می‌سازد. بلیاوف، در زمره اولین نویسندگان روسی است که صرفاً در حوزه علمی - تخیلی می‌نوشت. با این حال، تا نیمه دهه ۱۹۳۰، کتاب‌های او را «مخرب و مبتذل» لقب دادند.

تا دهه ۱۹۶۰، نگرش رسمی سیستم آموزشی در شوروی سابق، هر گونه قالب و بیان هنری انتزاعی را رد می‌کرد و این امر شامل درون‌مایه‌ها، قهرمان‌ها و ایده‌هایی بود که به طور مستقیم، از دنیای واقعی پیرامون کودک گرفته نشده بود. بدین ترتیب، آثار فانتزی، تمثیلی، داستان‌های نمادین و شخصیت‌ها، قهرمان‌ها و موقعیت‌های خیالی - چه در داستان‌های حیوانات و چه در داستان‌های علمی - تخیلی با واکنش منفی و نامناسب سیستم آموزشی روسیه همراه بود. احتمالاً بهترین نمونه این نوع نگرش را می‌توان در بحث و جدل‌های بسیاری که در عرصه نقد و تعلیم و تربیت رسمی، درخصوص صحت و اعتبار و جاندارانگاری موجودات غیر زنده صورت می‌گرفت، مشاهده

کتاب‌های «ولادیمیر اوبراکف»^۷ (۱۹۳۶ - ۱۸۶۳) که عضو فرهنگستان روسیه محسوب می‌شد، نمونه‌های عینی چنین مواردی به شمار می‌آید. نویسنده در کتاب «سرزمین سانیکوف»، قهرمان‌های داستان خود را طی سفری به داخل زمین و به آن مناطقی که نشانه‌های دوره‌های زمین‌شناسی آن حفظ شده، می‌فرستد. این نویسنده، توسط راوی زیرک و پویای خود، خوانندگان را با تکامل گیاهان و جانوران کره زمین آشنا می‌سازد. محتوای آموزشی داستان، از طریق دیالوگ‌ها و طرح داستانی بدیع اثر، به خوانندگان منتقل می‌شود.

داستان‌های علمی - تخیلی؛ آرام‌بخش‌هایی هنری

اگر چه داستان‌های علمی - تخیلی، در بدو شروع توانست به رشد نسبی خوبی در روسیه برسد. شکوفایی و تکامل این ژانر ادبی، در نیمه دوم قرن بیستم میسر شد. بنابراین، داستان‌های علمی - تخیلی روسی، به لحاظ زمانی، در دو مرحله کاملاً متمایز جای می‌گیرد که همانا نیمه اول و دوم قرن بیستم است.

طبق نظر «میروسلاوا جنچیاوا»^۸، منتقد ادبی اهل چک، کمبود داستان‌های علمی - تخیلی تا آخر دهه ۱۹۵۰، به مخالفت‌ها و تعارض‌های پیوسته سیاسی و عدم معرفی داستان‌های علمی - تخیلی، به صورت یک گونه ادبی مستقل برمی‌گردد. در حقیقت، تا آن زمان، داستان‌های علمی - تخیلی تلفیقی از این گونه ادبی با داستان‌های حادثه‌ای، جنایی و یا رمان‌های جاسوسی بود. فرهنگ این دوران، به علت شکل‌گیری آن در فضایی بسیار خشک و محدود با تضادها و تعارض‌های شدید همراه بود. با این‌که تعدادی از نویسندگان توانستند با هنرمندی بسیار، آثاری موفق و بدیع خلق کنند، اما وجود نیازهای ایدئولوژیک متفاوت و چندگانه،

با وجود این‌که داستان‌های علمی - تخیلی، در میان نسل جوان کشور روسیه، بسیار محبوب و مورد توجه است، اما رشد و شکوفایی این گونه ادبی در این کشور، با کندی همراه بوده است. طبق سنت دیرین، تقاضا و گرایش شدید جوانان به این دست آثار، با ترجمه آثار غربی تأمین می‌شد که بیشتر این آثار، به قرن نوزدهم و بیستم مربوط بود و آثار کلاسیک جهان را دربر می‌گرفت. هم‌اینک نیز آثار برتر علمی و تخیلی سرتاسر جهان، ترجمه می‌شود و به دست مخاطبین خود می‌رسد.

نخستین نشانه‌های شکل‌گیری و رشد آثار علمی - تخیلی در روسیه را می‌توان در آثار برخی از نویسندگان قرن نوزدهم، مثل «ولادیمیر او دووسکی»^۹ (۱۸۶۹ - ۱۸۰۳) و «گنستانین تیسو کلووسکی»^{۱۰} (۱۹۳۵ - ۱۸۵۷) مشاهده کرد. بیست و سه سال پیش از «ژول ورن»^{۱۱} او دووسکی، داستان «سال ۴۳۴۸» را نوشت. وی در این اثر، آینده را طوری ترسیم می‌کند که در آن علوم شکوفا می‌شوند و انسان‌ها برای اجرای پروژه‌ها و طرح‌های بین قاره‌ای مثل تأسیس تونل، آبیاری و سیستم خنک‌کننده، با یکدیگر همکاری می‌کنند. اواخر قرن نوزدهم بود که درون مایه «جست‌وجو و اکتشاف جهان توسط انسان»، توسط تیسو لکووسکی که مؤلف کتاب‌های بسیاری بود، وارد دنیای کتاب‌ها شد. این نویسنده، در یکی از آثار خود، به نام «پرواز به ماه»، طرح پروازهای کیهکشانی، تکنولوژی موشکی و ایستگاه‌های فضایی را متداول ساخت. فرضیه‌های تیسو لکووسکی و جامعه‌شناسان آرمانگرای شوروی سابق، سال‌های سال سرچشمه ایده‌ها، درون‌مایه‌ها و کشش و جاذبه داستان‌های علمی - تخیلی روسی بود. علاوه بر این‌ها، از داستان‌های علمی - تخیلی، به عنوان ابزار ارتباطی و هنری مناسبی، برای انتشار اطلاعات و دانش علمی استفاده می‌شد.

کرد. این بحث‌ها از دهه ۱۹۲۰ آغاز شد و تا دهه ۱۹۶۰ ادامه پیدا کرد. این مخالفت، به شکل‌ها و روش‌های مختلفی خود را نمایان ساخت که تحریم انتشار چنین آثاری از جمله همین روش‌هاست. حتی برخی از ساده‌ترین داستان‌های علمی - تخیلی نیز در معرض خطر بود و بیم آن می‌رفت که «به لحاظ آموزشی، نامناسب و نابه‌هنجار» نامیده شود. این آثار را با عناوینی چون «آرام‌بخش‌های هنری»، «مروج خشونت» و «بی‌تفاوتی در قبال زندگی نوین روسیه»، به شدت انتقاد می‌کردند. استفاده از تشبیه و تشخیص، با عنوان «ته‌مانده‌های ایدئولوژی مذهبی» مورد نکوهش بود. به اعتقاد منتقدان، استفاده از عناصری هم‌چون تشبیه، استعاره و تشخیص، ذهن کودک را ضعیف می‌کرد و او را وا می‌داشت تا جادو و سحر را باور کند و بدین شکل، در دنیای واقعی، دچار حیرت و سرگردانی شود. از این رو، تشبیه و تشخیص، به جهت این‌که از نظر منتقدان، «عناصر ادبی پیچیده‌ای بود که به تفکری شرطی و خاص نیاز داشت»، نفی می‌شد.

○ دوره اوج

در آغاز دهه ۱۹۶۰، شکوفایی داستان‌ها و آثار علمی - تخیلی، محسوس شد. این دوره، به عصر «بیخ‌شکنی خروشچف»^{۱۱} مشهور است؛ به این علت که در این زمان، دامنه دخالت و کنترل دولت در عرصه فرهنگ، کم‌تر از قبل شد.

در همین زمان، عناوین و موضوعات مختلف و متنوع بسیار جدیدی نظیر تلاش و جست‌وجوی انسان در فضا، انرژی هسته‌ای و علم سیبرنتیک^{۱۲} وارد داستان‌های علمی - تخیلی روسیه شد.

مرحله جدیدی که در عرصه داستان‌های علمی - تخیلی روسیه شکل گرفت، نام «ایوان افرموف»^{۱۳} را در اذهان تداعی می‌کند. وی یکی از دیرین شناسان برجسته و شاخص روسیه بود که آثارش با بسیاری از آثار نویسندگان موفق و مطرح این گونه ادبی، مثل «ری برادبری»^{۱۴}

کاملاً متفاوت است. با این حال، مهارت و توانایی ادبی افرموف، ایده‌های بکر و تازه وی درخصوص کره زمین و تمدن‌های فضایی و پیچیدگی‌های منحصر به فرد طرح‌های داستانی‌اش، او را هم‌تراز برادبری می‌سازد.

در دو دهه ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰، داستان‌های علمی - تخیلی مخصوص گروه سنی کودکان و نوجوانان، تازه توانست به عنوان ژانر ادبی متمایزی شکل بگیرد. در این دوران، نویسندگانی هم‌چون «یوگنی» ولتیسوف^{۱۵}، «کایر بولی کوف»^{۱۶} و «ویاچسلاف کرایپوین»^{۱۷} در شکل‌گیری این گونه ادبی مستقل، نقش برجسته‌ای داشتند. سبک نگارش آثار علمی - تخیلی این سه نویسنده، با سایر نویسندگان همین‌گونه ادبی زمان خودشان، کاملاً متفاوت بود. این تفاوت، به نوآوری در پیرنگ، مضمون، ایده‌ها، شخصیت‌های اصلی داستان و تمایزهای منحصر به فرد سبک هر یک از آن‌ها و از همه مهم‌تر، نوع برداشت و دریافت آن‌ها از جهان بیرون و حتی ترسیم فضای داستانی علمی اثر، توسط خود کودکان و نوجوانان مرتبط است. آثار یوگنی ولتیسوف (۸۹ - ۱۹۳۴) جزو آثار کلاسیک علمی - تخیلی ادبیات گروه سنی کودکان محسوب می‌شود.

او در سه گانه خود، درخصوص پسری الکترونیکی که سگی الکترونیکی به نام «رکسی» دارد، می‌نویسد این سه گانه «الکترونیک، پسری که از چمدان بیرون آمد»، «رکسی، دوست همیشگی» و «ماجراهای جدید الکترونیک»، نام دارند و هر سه توسط انتشارات «ولما پرس»^{۱۸} در سال ۱۹۹۶، در مسکو منتشر شدند. شروع داستان با آغاز پروازهای فضایی دهه ۱۹۶۰ همراه است و در همین فضا پسر شگفت‌انگیز الکترونیکی، توسط دانشمندی نابغه، اختراع و ساخته می‌شود. بدین شکل، پسر الکترونیک جایگزین پسر تنبلی به نام «سرزا سیروزکین» شده، به طور مستقیم، به زندگی بچه‌ها و بزرگسالان راه پیدا می‌کند. بدل این پسر، به بهترین ریاضی‌دان و جادوگر مدرسه

مبدل می‌شود و زبان حیوانات را می‌فهمد. اگر چه پیرنگ اثر، در حیطه آثار علمی - تخیلی، چندان نو و بدیع نبود، گره‌گشایی داستان و زبان بسیار زیبا و دلپذیر آن، موجب محبوبیت کتاب اول این مجموعه سه‌گانه شد. ولتیسوف به دلیل اصرار و تقاضای بسیار شدید مخاطبان، جلد دوم و سوم این داستان را هم نوشت. نویسنده، «رکسی»، سگ الکترونیکی پسری را که توسط خود وی ساخته شده، در آثار بعدی به خوانندگان معرفی می‌کند. زبان فانتزی و گیرای داستان‌ها، آن‌ها را برای خوانندگان بسیار جذاب و گیرا ساخت. داستان‌های ولتیسوف را می‌توان در زمره «افسانه‌های الکترونیکی» طبقه‌بندی کرد؛ چون عناصر بارز و شاخص آثار علمی - تخیلی و فانتزی در ماجراهای بی‌شماری که درباره پسران، دختران و دوستان روبات آن‌هاست، دیده می‌شود.

کایر بولی کوف (متولد ۱۹۳۴)، اگر چه داستان‌های علمی - تخیلی بسیاری برای بزرگسالان نوشته است، بیشتر به سبب مجموعه کتاب‌هایی که درباره دختری به نام «آلیس»، برای کودکان نوشته، مشهور است. در این مجموعه کتاب‌ها ماجراهای آلیس در کهپان پی‌گیری می‌شود. عنوان برخی از این کتاب‌ها عبارتند از «دختری از کره زمین»، «صد سال بعد»، و «تولد آلیس». قهرمان‌های جوان بولی کوف، در زمان آینده زندگی می‌کنند؛ زمانی که سفر بین سیاره‌ای امری عادی است و انسان‌ها به راحتی در فضا رفت و آمد می‌کنند و انسان‌های فضایی نیز بدون هیچ‌گونه مشکلی، به زمین می‌آیند. آلیس در حین سفر به سیارات مختلف، با موجوداتی عجیب، شگفت‌انگیز و جذاب آشنا می‌شود و با همان صراحت و سادگی یک کودک، با آن‌ها دوست می‌شود. حتی زمانی که عقل و منطق بزرگسالان در برقراری ارتباط با سایر افراد ناتوان است، او با همان ساده‌لوحی خود، ارتباط مناسبی با سایر موجودات برقرار می‌کند و موفق است. او حتی موجودات خون‌آشام فضایی را مغلوب می‌کند.

افسانه‌ها و اساطیر ریشه دارد؛ جایی که پیشرفت‌های علمی و مفاهیم مربوط به آن، مظاهر تبدیل غیرممکن به ممکن و تبدیل عناصر غیرواقعی امروز به عناصر واقعی فردا است.

آثار علمی - تخیلی، به کودک و نوجوان اجازه می‌دهد که به طور هم‌زمان، در جهان واقعی و در جهان نامحدود و امکانات بی‌شمار به سر ببرد. در واقع، این ژانرهای ادبی به گونه‌ای درهم تلفیق و ادغام می‌شوند که به طور دوجانبه، یکدیگر را کامل می‌کنند.

آینده‌نگری آثار علمی - تخیلی و بازگشت به گذشته در افسانه‌ها، در ترکیب با یکدیگر، فضای داستانی و عاطفی جذابی خلق می‌کنند و همین مسأله، رمز محبوبیت داستان‌های علمی - تخیلی روسیه، در میان طرفداران نوجوان و جوان آن به شمار می‌رود.

توضیحات:

- ۱- Vladimir Odoevskiy
- ۲- Konstantin Tsiolkovskiy
- ۳- Jules Verne
- ۴- Miroslava Genehieva
- ۵- Alexander Belyaev
- ۶- H. G. Wells
- ۷- Ronnie Senior
- ۸- Karl Gunter
- ۹- Morris Renar
- ۱۰- Marcelle Rolan
- ۱۱- Khrushchev
- ۱۲- Cybernetics
- ۱۳- Ivan Efremov
- ۱۴- Ray Bradbury
- ۱۵- Evgeniy Veltistov
- ۱۶- Kyr Bulychov
- ۱۷- vyacheslav Krapivin
- ۱۸- Olma Press

او جزو نویسندگان مکتب رمانتیسیم محسوب می‌شود که داستان‌های خود را درباره نوجوانان و جوانان عصر حاضر و تضادها و تعارض‌هایی که آن‌ها با محیط پیرامون خود دارند، می‌نویسد. قهرمان‌های داستان‌های کرایپوین، در فضایی آکنده از کمال مطلوب، دوستی، وفاداری، انسانیت و صداقت زندگی می‌کنند و فقدان این عناصر، برای‌شان فاجعه محسوب می‌شود. کرایپوین، به واسطه دنیای فانتزی آثار خود، می‌کوشد تا قهرمان‌های جوان آثار خود را رشد و ارتقا دهد و علاقه به جهان، ستارگان، کوه‌ها و جنگل‌ها و سرانجام، حس آزادی و اغنای روحی و رضایت را در وجودشان برانگیزد.

قهرمان‌های داستان‌های این نویسنده، افرادی خیال‌پرداز و رویایی هستند. از میان بهترین آثار کرایپوین، می‌توان به سه گانه‌اش به نام «لانه کبوتر در مرغزاری زرد» اشاره کرد. این داستان، درباره سیاره‌ای است که شباهت بسیار به کره زمین دارد. این سیاره توسط روایات‌های شیطانی محاصره می‌شود و سرانجام، پسر بچه‌های خردسال آن را آزاد می‌کنند. این سه‌گانه درباره «نیکی، حقیقت و نمادهای مختلف شیطان» است.

سخن آخر

امروزه، تلفیق عناصر داستان‌های علمی - تخیلی و افسانه‌ها در ادبیات کودک و نوجوان، امری پذیرفته شده است. حتی با مرور مختصر داستان‌های علمی - تخیلی معاصر، در دو حوزه کودک و بزرگسال، به راحتی می‌توان به تفاوت‌های میان آنها پی برد. تفاوت‌هایی که در ترکیب عناصر افسانه و علمی - تخیلی مشاهده می‌شود و در ابعاد مختلفی هم‌چون شخصیت و فضای حسی و عاطفی، نمود پیدا می‌کند، به تفاوت‌های دوره‌های کودکی، جوانی و بزرگسالی برمی‌گردد. در آثار علمی - تخیلی گروه سنی کودکان، تأکید اصل دوران کودکی است و مشکلات کودکی است و مشکلات بزرگسالی در حاشیه داستان طرح می‌شود. این امر در فضای

هم‌کلاسی‌ها و دوستان آلیس نیز با همان جسارت ناآگاهانه و خودجوش، دنیای فضا را مورد اکتشاف قرار می‌دهند. داستان‌های علمی - تخیلی بولی کوف، سرشار از پیرنگ‌های جنایی، آدم‌ربایی، خیانت، و وطن‌فروشی و تیراندازی است. این نویسنده، ما را با خود به دورترین گوشه و کناره‌های کهکشان می‌برد؛ جایی که قهرمان‌های کم سن و سال او با حوادث و ساکنان عجیب و غریب جهان ستارگان مقابله می‌کنند و در نبرد با شیاطین پیروز می‌شوند. آلیس، دختر جوان همه داستان‌ها، دختری معمولی و مستقل و در عین حال، یکی از ارکان اصلی دنیای سفینه‌های فضایی، روبات‌ها، پرندگان و جانوران ناشناخته و سیارات مرموز و غریب است. در این سیارات، گلبرگ گل‌ها آینه‌ای است و در شب تیره و تار، پرندگان درشت و فربه‌ای به نام «کروک» پرواز می‌کنند. چنان‌چه بخواهیم آثار این نویسنده را با الگوهای ظاهری طبقه‌بندی کنیم، آثار بولی کف جزو ماجراهای فضایی محسوب می‌شود. اما در حقیقت، منطق بسیار ساده لوحانه بن‌مایه‌ها و داستان‌هایش، رفتار شخصیت‌ها، شخصیت‌های متمایز و مشخص، حوادث ترسیم شده و حضور عنصر جادو در زندگی روزمره شخصیت اصلی آثار وی، به ما اجازه می‌دهد که آثار او را در گروه افسانه‌های فضایی نیز قرار دهیم. او بن‌مایه‌های افسانه‌ها را براساس این فرضیه که کودکان اواخر قرن بیستم، با فانتزی‌های فضایی آشنایی کافی دارند، به کار می‌برد. در حقیقت، او معتقد است که می‌توان عناصری هم‌چون معجزه را در قالبی کاملاً نو و جدید، به خوانندگان ارائه داد. داستان‌های علمی - تخیلی وی، حس بهت و حیرت و شگفتی را در فضای داستانی که در کیهان شکل گرفته، به خوانندگان منتقل می‌کند.

چنان‌چه بولی کف را نویسنده آثار فانتزی محسوب کنیم، ابری ویچاسلاف کرایپوین، نگارش آثار علمی - تخیلی، فقط یکی از ابعاد نویسندگی وی برای کودکان به حساب می‌آید.